

МИНТАҚАЛАРНИНГ ТАБИЙ ВА ИҚТИСОДИЙ САЛОҲИЯТИ ВА ЯНГИ ТАРМОҚЛАРНИНГ МУВАФФАҚИЯТЛИ РИВОЖЛАНИШИ

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети
г.ф.н., доцент Саттаров Абдисамат Умиркулович

Аннотация. Ушбу мақолада минтақаларнинг табиий ва иқтисодий салоҳияти ва янги тармоқларнинг муваффақиятли ривожланиши, ишлаб чиқариш кучлари табиий ресурслардан самарали фойдаланиш масалалари муҳокама қилинган.

Калит сўзлар: минтақа, табиий ресурслар, корхоналар жойлашуви, ишлаб чиқариш кучлари, талаб, таклиф, истеъмол, инфратузилма.

ПРИРОДНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОТЕНЦИАЛ РЕГИОНОВ И УСПЕШНОЕ РАЗВИТИЕ НОВЫХ ОТРАСЛЕЙ

Термезский университет экономики и сервиса
к.г.н., доцент Саттаров Абдисамат Умиркулович

Аннотация. В данной статье рассматривается природно-экономический потенциал регионов, успешное развитие новых производств, эффективное использование природных ресурсов производительными силами.

Ключевые слова: регион, природные ресурсы, размещение предприятий, производительные силы, спрос, предложение, потребление, инфраструктура.

NATURAL AND ECONOMIC POTENTIAL OF REGIONS AND SUCCESSFUL DEVELOPMENT OF NEW INDUSTRIES

Termez University of Economics and Service
PhD, Associate Professor Sattarov Abdisamat Umirkulovich

Abstract. This article examines the natural and economic potential of regions, the successful development of new industries, and the efficient use of natural resources by productive forces.

Keywords: region, natural resources, location of enterprises, productive forces, demand, supply, consumption, infrastructure.

Кириш. Минтақанинг табиий ва иқтисодий салоҳияти - бу иқтисодий ривожланиш учун ишлатилиши мумкин бўлган табиий ресурслар ва шароитларнинг йиғиндисидир. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши минтақанинг табиий ва иқтисодий салоҳиятидан фойдаланишга бевосита

таъсир қилади[1]. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши билан табиий ресурслардан фойдаланиш таркиби ўзгариб бормоқда. Масалан, саноат ривожланишининг бошида асосий эътибор хом ашёни қазиб олиш ва қайта ишлашга қаратилган. Технологик тараққиёт билан қайта ишлаш тармоқларининг аҳамияти ортиб, хом ашёга кўпроқ қиймат қўшади. Бу руда қазиб олишдан тортиб, юқори технологияли маҳсулотлар ишлаб чиқаришгача бўлган даврни ўз ичига олиб, минтақа табиий ресурсларидан фойдаланишда устувор йўналишларнинг ўзгаришига олиб келиши мумкин.

Тадқиқот методлари. Мақолани тайёрлашда миқдорий усуллар, регрессия таҳлили, индекс таҳлили, вақт кетмакетлиги, тизим таҳлили, тарихий қиёслаш усулларидан фойдаланилган.

Муҳокама ва мулоҳазалар. Тарихий жиҳатдан иқтисодий ривожланишнинг дастлабки босқичлари хом ашёни қазиб олиш ва экспорт қилиш билан тавсифланади. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши билан асосий эътибор хом ашёни қайта ишлаш ва тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга қаратилади. Бунинг сабаби, қайта ишлаш юқори қўшимча қийматга эга маҳсулотлар яратиш имконини беради. Мисол учун, мамлакат темир рудасини экспорт қилишдан пўлат ишлаб чиқаришга, кейин эса автомобил ишлаб чиқаришга ўтиши мумкин. Ресурслардан фойдаланиш усулларининг ўзгариши кўпинча иқтисодий диверсификация билан бирга келади. Бир нечта асосий ресурсларга боғлиқ бўлиш ўрнига, минтақа ёки мамлакат турли хил ресурслардан фойдаланган ҳолда турли соҳаларни ривожлантиради[2]. Бу иқтисодиётнинг ташқи таъсирларга, масалан, жаҳон хом ашёси нархларининг ўзгаришига чидамлилигини оширади.

Технологик тараққиёт анъанавий ресурсларни алмаштира оладиган янги материаллар ва технологияларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Масалан, пластмассанинг ривожланиши ёғоч ва металл каби табиий материалларга қарамликни камайтирди. Уй хўжаликларининг даромадлари ўсиши билан мураккаброқ ва юқори технологияли товарларга талаб ортиб боради, бу эса ўз навбатида тегишли тармоқларнинг ривожланишини рағбатлантиради ва ресурслардан фойдаланиш таркибини ўзгартиради. Мисол учун, электр транспорт воситаларига талаб ортиб бораётгани аккумулятор ишлаб чиқариш учун зарур бўлган литий ва бошқа ресурсларга бўлган эҳтиёжни оширмоқда.

Ресурсларни самарали бошқариш истеъмолни кузатиш, режалаштириш ва истеъмолни назорат қилишни ўз ичига олади. Бунинг учун ҳисоб ва назорат тизимини жорий этиш, шунингдек, кадрларни ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш усулларига ўргатиш талаб этилади. Ёпиқ ишлаб чиқариш циклларига ўтиш (айланма иқтисод) чиқиндиларни минималлаштириш ва қайта ишланган материаллардан максимал даражада фойдаланишни ўз ичига олади. Бу материалларни қайта ишлаш ва қайта ишлатишни ўз ичига олади ва шу билан бирламчи ресурсларга боғлиқликни камайтиради.

Ресурслар самарадорлигини ошириш истеъмолчи хатти-ҳаракатларини ўзгартиришга ҳам боғлиқ. Энергия тежамкор маҳсулотлар ва хизматларга талаб ортиб бораётгани, шунингдек, истеъмолчиларнинг чиқиндиларни қайта ишлашга тайёрлиги ишлаб чиқарувчиларни янада самарали технологиялар ва маҳсулотларни ишлаб чиқишга ундайди. Шунингдек, бунда ҳукумат сиёсати ресурслар самарадорлигини оширишни рағбатлантиришда муҳим роль ўйнайди. Бу энергия тежайдиган корхоналар учун солиқ имтиёзларини жорий этиш, ифлослантирувчи моддалар эмиссиясини тартибга солиш ва ресурсларни истеъмол қилиш стандартларини жорий этишни ўз ичига олиши мумкин.

Ҳудудларда янги саноат тармоқларини ривожлантириш комплекс ёндашув ва кўплаб омилларни ҳисобга олишни талаб қилувчи мураккаб жараёндир. Янги тармоқларнинг муваффақиятли ривожланиши иқтисодий ўсиш, янги иш ўринлари яратиш ва турмуш даражасини оширишга хизмат қилади[3]. Бироқ, нотўғри ёндашув ресурслардан самарасиз фойдаланишга ва салбий ижтимоий оқибатларга олиб келиши мумкин. Янги ишлаб чиқариш тармоқларини ўзлаштиришни бошлашдан аввал ҳудуднинг имкониятларини чуқур таҳлил қилиш зарур бўлади. Бу ресурслар (хом ашё, меҳнат, энергия), инфратузилма (транспорт, алоқа), аҳолининг таълим даражаси, шунингдек, инвестиция муҳити ва маҳаллий ҳокимият органлари томонидан қўллаб-қувватланишининг мавжудлигини баҳолашни ўз ичига олади. Ҳудуднинг рақобатбардош устунликларини аниқлаш ва бу афзалликлардан фойдалана оладиган тармоқларни ривожлантиришга эътибор қаратиш мажбуриятини юклайди.

Шу ўринда, истиқболли тармоқларни танлаш бозор талаби, технология тенденциялари ва атроф-муҳитни ҳисобга олиш таҳлилига асосланиши керак бўлади. Бунда жаҳон тенденцияларини ҳисобга олиш ва юқори ўсиш салоҳиятига эга ва атроф-муҳитга минимал салбий таъсир кўрсатадиган тармоқларга эътибор қаратиш муҳимдир. Масалан, ривожланган ахборот инфратузилмасига эга минтақа IT соҳасини ривожлантиришга, бой табиий ресурсларга эга ҳудуд эса яшил энергия ёки қайта ишлаш саноатини ривожлантиришга эътибор қаратиши мумкин. Янги тармоқларни ривожлантириш катта инвестицияларни талаб қилади. Инвестицияларни жалб қилиш учун қулай инвестиция муҳитини яратиш, тартибга солишнинг шаффофлиги ва прогнозлилигини таъминлаш, инвесторларга қулай шарт-шароит ва кафолатларни тақдим этиш мажбуриятини ўртага ташлайди. Бу солиқ имтиёзлари, субсидиялар, махсус иқтисодий зоналар ва кичик ва ўрта бизнесни қўллаб-қувватлаш дастурларини ўз ичига олиши мумкин.

Янги тармоқларнинг муваффақиятли ривожланиши малакали кадрлар мавжудлигига боғлиқ бўлиб, бунда аҳолининг таълим ва касб-ҳунар таълимига сармоя киритиш, замонавий технологиялар ва иш услубларидан фойдаланишни таъминлаш зарурияти олдинга чиқади. Бу махсус таълим дастурларини яратиш, кадрларни касбий қайта тайёрлаш ва малакасини оширишни ўз ичига олиши мумкин. Янги тармоқларни ривожлантириш

инфратузилмани яратиш ёки такомиллаштиришни талаб қилади. Бунга автомобил йўллари, темир йўллар, энергия тармоқлари, коммуникация тизимлари ва янги корхоналар фаолияти учун зарур бўлган бошқа инфратузилмаларни қуриш киради, шунингдек, янги тармоқларни ривожлантиришда атроф-муҳитга салбий таъсирни минималлаштириш, ижтимоий адолатни таъминлаш, маҳаллий аҳоли манфаатларини ҳисобга олиш зарур.

Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши минтақада ишлаб чиқаришнинг фазовий тақсимотини ўзгартириши мумкин. Масалан, янги транспорт технологияларининг пайдо бўлиши табиий ресурсларга бой бўлган чекка ҳудудларни ривожлантириш учун қулайроқ бўлиши мумкин. Алоқа технологияларининг ривожланиши аҳоли зичлиги паст ҳудудларда табиий ресурслардан фойдаланган ҳолда янги иш ўринларини яратиш имконини беради. Бугунги кунда, глобаллашув халқаро рақобатнинг кучайишига олиб келмоқда ва компанияларни ўз ишлаб чиқаришларини жойлаштириш учун янада қулайроқ жойларни излашга мажбур қилмоқда. Бунинг сабаби ишчи кучининг арзонлиги, кўпроқ фойдаланиш мумкин бўлган ресурслар, қулайроқ солиқ иқлими ёки савдо бозорига яқинлик бўлиши мумкин.

Шу билан бирга кўпгина жараёнлар географик омилларга камроқ боғлиқ бўлиб қолди, бу эса компанияларга ишлаб чиқаришни арзонроқ харажат билан узоқроқ ҳудудларда жойлаштириш, технология янада ихчам ва самарали ишлаб чиқариш қувватларини яратиш имконини беради. Истеъмол талабининг ўзгариши ишлаб чиқаришнинг фазовий тақсимланишига ҳам таъсир қилади. Масалан, айрим товарларга бўлган талабнинг ортиши савдо бозорига яқин жойлашган янги ишлаб чиқариш қувватларининг пайдо бўлишига олиб келиши мумкин. Транспорт-коммуникация инфратузилмасининг такомиллашуви товарлар ва ахборотлар ҳаракатини тезлаштиради ва арзонлаштиради, бу ҳам ишлаб чиқаришнинг фазовий тақсимотидаги ўзгаришларга ёрдам беради. Бу компанияларга ишлаб чиқариш занжирларини оптималлаштириш ва ишлаб чиқаришни узоқроқ ҳудудларда жойлаштириш имконини беради. Компаниялар кўпроқ ўз ишлаб чиқаришларини қаерда жойлаштиришни танлашда атроф-муҳит омилларини ҳисобга олишади. Бу эса ишлаб чиқаришни экологик вазият анча қулай бўлган ҳудудларга қўчиришга ёки экологик тоза технологияларни жорий этишга олиб келиши мумкин.

Баъзан, корхоналарнинг минтақадан чиқиб кетиши маҳаллий бюджетга солиқ тушумларининг камайишига олиб келади. Бу, ўз навбатида, ҳудудий ҳокимият органларининг ижтимоий дастурлар, инфратузилма лойиҳалари ва бошқа муҳим ташаббусларни молиялаштириш имкониятларини чеклайди. Молиявий маблағларнинг етишмаслиги минтақа ривожланишини секинлаштириши ва салбий оқибатларини янада кучайтириши мумкин. Агар янги саноат тармоқлари эскиларининг кетишини қоплаш учун етарлича тез ривожланмаса, инвестициялар етишмаслиги туфайли минтақа инфратузилмаси ёмонлашиши мумкин. Бу транспорт инфратузилмаси, алоқа

тармоқлари ва иқтисодий фаолиятни қўллаб-қувватлаш учун зарур бўлган бошқа муҳим объектларни ҳам ўз ичига олиши мумкин.

Салбий оқибатларни минималлаштириш учун ушбу омилларнинг барчасини ҳисобга олган ҳолда стратегияларни ишлаб чиқиш керак. Бунга қуйидагилар киради:

- ✓ бир тармоққа қарамликни камайтириш учун бир нечта саноатни ривожлантириш;
- ✓ аҳолини янги ишлаб чиқаришларда ишлашга тайёрлаш ва қайта тайёрлаш яъни инсон капиталига инвестициялар киритиш;
- ✓ инфратузилмани ривожлантириш, транспорт, алоқа ва бошқа инфратузилма объектларига инвестициялар киритиш;
- ✓ ижтимоий қўллаб-қувватлаш, минтақавий иқтисодиётдаги ўзгаришлардан зарар кўрган аҳолига ёрдам бериш;
- ✓ янги саноатни ривожлантиришда атроф-муҳитга таъсирни ҳисобга олиш;
- ✓ янги корхоналарни жалб қилиш учун қулай инвестиция муҳитини яратиш.

Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши ва минтақанинг табиий ва иқтисодий салоҳиятидан фойдаланиш бир-бири билан чамбарчас боғлиқ жараёнлардир. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши табиий ресурслардан фойдаланишни ҳам рағбатлантиради, ҳам ўзгартиради, ҳам иқтисодий ўсишни, ҳам келажак авлодлар учун табиий муҳитни сақлашни таъминлайдиган ривожланишга интилиш муҳим вазифадир.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, ҳудудларда янги саноат тармоқларини ривожлантириш узоқ муддатли жараён бўлиб, пухта режалаштириш, самарали бошқарув ва барча манфаатдор томонларнинг саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштиришни талаб қилади. Юқоридаги барча омилларни ҳисобга олган комплекс ёндашувгина янги тармоқларнинг барқарор ва муваффақиятли ривожланишини таъминлаши ва минтақа аҳолиси фаровонлигини ошириши мумкин. Ресурслардан фойдаланиш усуллариини ўзгартириш кўплаб омиллар билан бошқариладиган динамик жараёндир. Ушбу омиллар ва тенденцияларни тушуниш самарали иқтисодий сиёсатни ишлаб чиқиш ва барқарор ривожланишга эришиш учун муҳимдир. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши табиий ресурслардан фойдаланиш самарадорлигини оширишга олиб келади. Янги технологиялар ресурсларни янада самарали қазиб олиш, ишлаб чиқариш чиқиндиларини камайтириш ва ресурслардан самарали фойдаланиш имконини беради.

Адабиётлар.

1. Солиев А., Аҳмедов Э., Назаров М. ва б.-Минтақавий иқтисодиёт.// ўқув қўлланма. – Т.: ЎзМУ, 2003. – 116 б.
2. Қаюмов А., Назарова Ҳ., Эгамбердиев Ф., Якубов Ў. Минтақавий иқтисодиёт.// ўқув қўлланма. – Т.: ЎзМУ, 2004. – 6 б.

3. Лимонов Л. Э. Региональная экономика и пространственное развитие. – М.: Юрайт, 2015. – С. 90.
4. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 52—54.